

Szép magyar nyelv

VISSZHANG - LX. évfolyam, 35. szám, 2016. szeptember 2.

Amiről most – nem szakemberként – véleményt szeretnék nyilvánítani, nem új a közbeszédben, sőt folyamatosan napirenden van a Klubrádió egyik műsorának köszönhetően, melyben Kálmán László nyelvész barátom szorgalmasan válaszol a betelefonáló hallgatók kérdéseire, illetve egyre inkább ellenvetéseire, melyekből az a – hangsúlyozottan pártállástól és világnézettől független, valószínűleg többségi – álláspont rajzolódik ki, miszerint az nem lehet, hogy ne kérhessük számon egy beszélőn a nyelvhelyességet, és hogy minden létező nyelvhasználati forma megengedett legyen.

Milyen esetekben szokott a „nagyközönség” véleményt nyilvánítani tudományos kérdésekben? Olyankor, amikor a tudományos kérdés átnyúlik valamilyen társadalompolitikai területre, amikor valamilyen történelmi kérdés jelenkori értékválasztásunkat érinti, vagy amikor a tudományos álláspont ízlésbeli vagy morális kérdéseket vet föl. Ilyenek a művészet és általában az esztétikai megítélés kérdései. Ennyiben, csakúgy, mint a műkritika, a nyelvhelyesség sem tekinthető tudományos kérdésnek.

Meglátásom szerint a nyelvhelyesség alapvetően ízlésbeli, így a kultúrszociológia és a pszichológia határterületét képező esztétikai kérdés. Az ízlés egy közösség értékhierarchiáját fejezi ki, és mint ilyen, a közösséghez tartozás indikátora. Akinek „rossz” az ízlése, az nem a mi normánkat követi, „másféle ember”, veszélyt jelent egy közösség kohéziójára, tehát vagy megregulázandó, vagy kirekesztendő. Míg azonban a művészet területén ma már általánosan elfogadott, hogy többféle párhuzamos norma létezik, és a saját ízlésétől eltérő normák iránti, mindenkiben meglevő intoleranciát és annak kifejezését korlátok közé szorítjuk, ugyanez a nyelvi normákkal kapcsolatban sokkal kevésbé van így, és ha nem szólunk is rá azonnal a „helytelenül” beszélőre, azt már nem tudjuk elfogadni, hogy nem „helytelenül”, hanem csak másképp beszél. A tanult réteg úgy gondolja, hogy csak egyetlen norma létezik, és mindenkinek kötelessége lenne ennek az egy normának megfelelni. Könnyen belátható, hogy a művészet esetében is így volt nem is olyan régen, és sokak fejében ma is így van, bár ennek ma már nem divat hangot adni. Ma már senki nem merné nyilvánosság előtt Picasso vagy Bartók műveit rondának és káros, elfajzott művészetnek nevezni, még akkor sem, ha otthon feláll a szőr a hátán e nevek hallatára, és nem egyszerűen rondának tartja ezeknek a művészeknek a műveit, hanem „rossznak”, „helytelennek”, szélsőséges esetben „erkölcstelennek”. Az ízlésnorma a művészetben is „helyességi” kérdés, ahogy a nyelvben a „helyességi” kérdés is ízlésnorma. Csak azon múlik, hogy a művelt réteg mit tart szépnek: az lesz a helyes is.

Nem azt állítom tehát, hogy nem létezik nyelvi norma, amelynek lehet megfelelni, és lehet nem megfelelni, hanem azt, hogy ennek a normának a kikövetelése ugyanolyan helyet foglal el a kultúrában, mint egy műalkotás „helyessége” vagy „helytelensége”. Tényleg létezik „helyes” beszéd – csakhogy egy adott nyelv tekintetében a hivatalos mellett számos ettől eltérő nyelvhasználat és változat létezik, amelyek – és ez a lényeg – ugyanúgy betöltik nyelvi funkciójukat – belső állapotokat fejeznek ki, információt közölnek, kapcsolatot tartanak fenn, más ember viselkedését és belső állapotait befolyásolják –, mint a tanult emberek normatív nyelvhasználata, így a „helyességi” normák valójában a különféle kulturális szituációk etikettjéhez tartoznak, ahogy az öltözködés, az étkezés normái vagy a zenei, filmi, irodalmi és képzőművészeti normák. Az „iszom” se nem érthetőbb, se nem egészségesebb, se nem kifejezőbb, se nem erkölcsösebb, mint az „iszok”, csak *szébb* vagy *elegánsabb*, jobban illik bizonyos helyzetekhez, mint a másik. Például az olvasható egy internetes nyelvhelyességi tanácsadó oldalon, hogy az „iszok” elfogadható kocsmban, de nem egy hivatalos felszólalásban. A „helyes” nyelvhasználat etikett, az etikettet pedig legfőképp a hagyomány diktálja. Arra azonban nincs válasz, miért jobb megőrizni egy

hagyományos formát, mint egy újat használni. Ennek egy oka lehetne, ha a nyelvi változás veszélyeztetné a nyelv identitását. Nincs azonban nyelvőr, aki tagadná, hogy a nyelvi norma folyamatosan változik, mégpedig egy emberélet léptékében. Nos, ha változik, és az *Ómagyar Mária-síralomtól* máig az óriási változások ellenére be tudjuk azonosítani a magyar nyelvet, de mi mégis ragaszkodunk a hagyományos formákhoz, annak kizárólag esztétikai oka lehet: szebbnek találjuk a hagyományos formát, mint az újat.

Nem értelmetlenség megkérdezni azt, hogy „nem bántja a füledet, amikor valaki suksüköl?“, mert teljesen jogos, hogy valakinek ez bántsa a fülét. Még a „szélsőséges liberális“ nyelvészek is szégyellős mosollyal vallják be magánbeszélgetésben, hogy nekik is számtalan dolog bántja a fülüket, csak szerintük ez nem elég ok arra, hogy leszólják, szabályozzák vagy esetleg törvényileg tiltassák a nekik nem tetsző nyelvhasználatot. Fölmenteném a liberális nyelvészeket az alól, hogy rosszul érezzék magukat amiatt, hogy bármi bántja a fülüket, és megpróbálom elmagyarázni a többieknek, miért nem következik ebből az, hogy a szerintük helytelenül beszélő embert lenézzék és megregulázzák.

Miért olyan erős a nyelvi norma betartásával kapcsolatos türelmetlenség? Képzeljük el, ha a nap 24 órájában olyan zenét kellene hallgatnunk, amit nem szeretünk. Nagyon hamar tönkremennének az idegeink. Nem véletlen, hogy a kínvallatásoknak is fontos eszköze a szenzoriális terhelés. Az esztétikai normák azért alakulnak ki, hogy ezt az idegi terhelést csökkentsék. Azért vagyunk intoleránsak a másfajta nyelvhasználattal szemben, mert ébrenlétünk legnagyobb részében nyelvi környezetben vagyunk, és más beszélők folyamatosan próbára teszik ízlésítéletünket. A kultúra kérdései – leszámítva a tudományt és az alapvető morális pszichológiai kérdéseket – ilyen idegrendszeri terhelést csökkentő esztétikai kérdések, amelyek egy részét a kultúrák – minden kultúra – morális kérdésekké transzformálják, mert a terhelés csökkentésének a szándéka az összetartozás jele. Azért kell jól viselkedni, szépen enni, kulturáltan öltözködni, helyesen beszélni, hogy a többieknek kevesebb energiájába kerüljön minket a csoportjához tartozónak felismerni. Viselkedési, nyelvi, esztétikai mintáink azonnal megmutatják, milyen morális sztereotípiákat kell mozgósítani, hogy nagy valószínűséggel helyesen tudjuk kategorizálni az előttünk álló embert. A durva beszédű ember durva erkölcsű; a kigyúrt kopasz, izompólós, tetovált ember veszélyes, a suksükölő ember ostoba és műveletlen, aki *Barátok közt*et néz, az hülye, aki pedig a virágot szereti, rossz ember nem lehet.

A nyelvi norma megszegését kísérő indulatot ezért a csoportkohézió féltése fűti. Emiatt tekintik sokan a nyelvet a nemzeti identitás részének. A nyelv valóban a nemzethez tartozás egyik legfontosabb indikátora, csak éppen ebből nem következik semmi. Ahogy egy nemzeten belül is több regionális és ezen belül több szubkultúra él párhuzamosan, ugyanez igaz a nyelvre is. A nyelvet ugyanúgy nem szabályok alapján tanuljuk meg, hanem utánzással, ahogy a gyerekmesék és gyerekdalok világát sem művészettörténeti értekezéseken keresztül sajátítjuk el, hanem rengeteg ismétlés és utánzás által. Amikor eljutunk a nyelvtanhoz és a szótárhoz, már sokkal jobban birtokoljuk a nyelvet, mint ahogy az a nyelvtanban le van írva. Ezért nem lehet azzal érvelni, hogy a nyelvhelyességi szabályok jelentősége az, hogy őrködjének a nemzeti nyelvi közösségen belüli kölcsönös nyelvi megértés fölött. A kölcsönös megértést az utánzás biztosítja, nem a tudatos szabálykövetés. A nyelvi megértés, akárcsak a vizuális felismerés, rendkívüli toleranciával bír a formák jelentésének megértése tekintetében. Jól is néznénk ki, ha csak akkor ismernénk föl a ránk rontó oroszlánt, ha már minden egyes szőrszálát beazonosítottuk. A normákat a beszélők teremtik, nem a nyelvészek, és mivel kognitív rendszerünk nagyvonalú, a sokféleséget tűrő sémákkal dolgozik, a részletes szabályoknak csak esztétikai érzékünkre nézve van jelentőségük, amely viszont sokkal kevésbé toleráns.

Mind a nyelv, mind a művészet kulturális adaptáció, ami egy adott nyelvi vagy esztétikai állapotot a folyamatosan változó körülményekhez igazít. Ebben az adaptációs folyamatban, szemben a biológiai evolúcióval, azonban visszamenőleg sem lehet túl sok funkcionalitást felfedezni. Mind a nyelv, mind a művészet alapvetően hatáskeltő eszköz (melyek hatásuk erejénél fogva gondolkodásunkat és szemléletünket is alakíthatják), és – legjobb tudomásunk szerint – ez a funkciójuk kialakulásuk óta változatlan, csupán az a környezet változik szüntelenül, ahol a hatást ki kell fejteni, és az, milyen hatást

ki kell fejteni, formájuk ezért változik olyan gyorsan és nagymértékben. Ezért a nyelvet és a művészetet csak ennek a több párhuzamos variációt fönttartó kulturális evolúciós folyamatnak az összefüggésében lehet megítélni, nem pedig egy pillanatnyi állapot egy variációjának abszolutizálásával.

A nyelv az utolsó esztétikai norma a tizenkilencedik század óta, amelyet a nemzeti lét foglalatának tekintünk, miután az öltözködés, a művészeti stílusok, a viselkedési etikett már szinte teljesen globalizálódott, és pont annyira szorul védelemre, mint nemzeti festőink nagyjainak stílusa, vagy mint a matyó hímzés. Helyes, ha ápoljuk a matyó hímzés hagyományát, és ha kiállítjuk Munkácsyt, de ebből nem következik, hogy mindenkinek matyó ruhában kell járnia, vagy Munkácsy stílusában kell festenie. A nyelv nem ragasztója a nemzetnek, hanem kifejeződése egy többszínű kulturális együttlétnek. A Római Birodalom nem azért omlott össze, mert elomlott a latin nyelv, és egyik nép sem azért olvadt bele másikba, mert nyelvük erodálódott. Egy nyelv eltűnése a politikai és etnikai beolvadások következménye volt. A „szép magyar beszéd” csak szép magyar beszéd, de ha egy csoport nem „szépen” beszél, az csak olyan, mint amikor általunk utált zenét bömböltet. Ha megértjük a nyelvhelyesség esztétikai természetét, azt is megértjük, miért bántja a fülünket – jogosan – a másfajta beszéd, miért gondoljuk – helytelenül –, hogy a másképp beszélő intellektuálisan, erkölcsileg alacsonyabb rendű, akit mindenáron ki kell oktatni. Valójában ugyanezt tennénk művészeti kérdésekben is, csak már nem merjük. Azt is megértjük, hogy mindez a düh miért teljesen hiábavaló, hogy a nyelv, minden hadakozásunk ellenére, ugyanúgy el fog menni mellettünk, ahogy a művészek sem kérdezik meg előre, milyen művészetet akarunk, hanem azt esszük, amit adnak. És azzal, ha nem akarunk rátelepedni más emberek beszédjére, nem a nemzeti identitást ássuk alá, hanem csak eltűrjük a kulturális sokféleséget.